

ХАРИТАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІХ ТОВАРИСТВ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТ.)

У статті розкрито зміст харитативної діяльності культурно-освітніх товариств (“Марійські дружини”, “Католицька акція”, “Рідна школа”, Українське крайове товариство охорони дітей і опіки над молоддю, “Краєвий шкільний союз”, “Просвіта”) на західноукраїнських землях у першій половині ХХ ст. Визначено основні напрями діяльності товариств: опікування дошкільним вихованням і розгортання мережі дошкільних закладів; опіка бідних, немічних і обездолених дітей і дітей-сиріт; відкриття початкових і середніх шкіл та загалом піклування про освіту дітей.

Ключові слова: товариство, харитативна діяльність, дитина, опіка, освіта.

Сьогодні людство прийшло до розуміння значення дитинства в житті людини й відповідальності дорослих перед дітьми. Дійсно, діти є досить незахищеними членами суспільства, оскільки, хоча вони як соціально-демографічна група і забезпечуються правозахистом з моменту народження, у реальному житті права дитини мають декларативний характер і часто порушуються дорослими. Водночас дитинство є найціннішим періодом у житті людини, тому суспільство (уряд, громадські організації, приватні особи тощо) спрямовує свою увагу й діяльність на захист дитинства і створення умов для повноцінного розвитку дитини.

Важливо зазначити, що історично в певних складних політичних, соціально-економічних і культурних умовах держава не завжди могла забезпечити гармонійний розвиток дитини, і частину її функцій брали на себе громадські організації. Так, перша половина ХХ ст. була відзначена полікультурним характером розвитку системи освіти на західноукраїнських землях, незадовільним становищем українства (низьким рівнем освіти й культури населення, недостатньою кількістю навчально-виховних закладів з українською мовою навчання тощо), що зумовлювалося перебуванням цієї території під впливом інших держав (Австро-Угорщини, Польщі, Чехословаччини), пропагуванням і нав'язуванням цими країнами своєї національної системи освіти. Це сприяло значному поживленню культурно-просвітницької діяльності громадських і церковних організацій. Намагаючись підвищити рівень національної свідомості й духовної культури української нації, прогресивна громадськість та духовенство почали засновувати різноманітні самодіяльні об'єднання й товариства. Висунувши гасло духовного оновлення, церква розгорнула широкомасштабну освітньо-виховну, громадсько-культурну й харитативну діяльність. Культурно-освітні організації активно розвивали ідеї опіки, виховання, навчання та захисту українських дітей. Ідея була започаткована сокальським священиком Ки-

рилом Сілецьким у 1892 р. та підтримана товариством “Руська охорона”, заснованим українськими громадськими діячами Н. Кобринською та М. Грушевською 1900 р. у м. Львові.

З огляду на це, актуальним є вивчення харитативної діяльності культурно-освітніх товариств у Західній Україні в першій половині ХХ ст.

Це дослідження є складовою програми науково-дослідної роботи кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.

Аналіз психолого-педагогічної, історичної літератури показав, що сучасні вчені досліджують певні аспекти діяльності культурно-освітніх товариств на західноукраїнських землях протягом першої половини ХХ ст., а саме: опікунську діяльність культурно-освітніх товариств (С. Бадора, Н. Дмитришина, Б. Ступарик, Н. Федорак та інші), громадську діяльність товариств (І. Блажкевичева, І. Мицишин, Б. Савчук та інші), діяльність культурно-освітніх товариств у системі початкової та середньої освіти (М. Галай, Л. Генік, В. Городиська, Л. Дерев'яна, Р. Зозуляк, Н. Ігнатенко, Н. Кошелева, І. Курляк, Л. Маляр, Л. Сливка, В. Стинська, О. Фізеші та інші). Проте питання харитативної діяльності культурно-освітніх товариств у Західній Україні протягом першої половини ХХ ст. окремо не розглядалось.

Метою статті є розкриття харитативної діяльності культурно-освітніх товариств на західноукраїнських землях першої половини ХХ ст.

У першій половині ХХ ст. на західноукраїнських землях діяли такі культурно-освітні товариства [1; 3; 8–10]: у *Галичині* – “Марійські дружини” (початок їх діяльності на західноукраїнських землях датований ще ХVІІ ст.), Католицька акція (з 1931 р.), Український католицький союз (з 1931 р.), “Просвіта” (розпочала свою діяльність з 1868 р.), Літературне товариство ім. Шевченка (розпочало роботу з 1873 р.; з 1892 р. – Наукове товариство ім. Т. Шевченка), Товариство ім. М. Качковського (засноване в 1874 р.), Руське педагогічне товариство (засноване в 1881 р.; з 1912 р. – Українське педагогічне товариство; з 1926 р. – “Рідна школа”), Товариство наукових викладів ім. П. Могили (з 1908 р.), Товариство галицьких греко-католицьких священиків (з 1816 р.), “Руська охорона” (з 1990 р.), Українське крайове товариство охорони дітей і опіки над молоддю (з 1917 р.) та інші; на *Буковині* – “Руська бесіда” (з 1869 р.), “Міщанська читальня” (з 1880 р.), “Руський народний дім ім. Федьковича” (з 1884 р.), “Руська школа” (засноване в 1887 р.; з 1908 р. – “Українська Школа”) та інші; на *Закарпатті* – “Руська Бесіда” (з 1867 р.), “Просвіта” (діяло з 1920 р.), “Товариство ім. О. Духновича” (діяло з 1923 р.) та інші [1; 3; 8–10]. Ці товариства мали на меті морально-релігійний вишкіл, піднесення рівня освіченості, вихованості та громадянської зрілості не лише своїх членів, а й усієї громадськості та розгортання широкої харитативної діяльності (благодійної, освітньої, релігійної діяльності в інтересах суспільства або окремих категорій осіб). Друга світова війна припинила існування майже всіх това-

риств. Охарактеризуємо детально діяльність найбільших і найактивніших з них.

Найпершими серед організацій релігійного спрямування на українських землях розпочали свою працю “Марійські дружини”. Вони дотримувались так званого “принципу еліти”, що передбачав жорсткий відбір учасників. Критеріями такого відбору були активність, працьовитість, високий рівень духовності, національної свідомості. “Марійські дружини” склалися із секцій, кожна з яких мала свої специфічні функції. Так, євхаристійна секція займалася проведенням і популяризацією релігійних практик, а також духовною опікою над дітьми. Члени рефератно-пресової секції поширювали релігійну літературу, створювали читальні та бібліотеки, засновували й підтримували періодичні видання. До завдань членів добродійної секції входило відвідування убогих родин, надання їм матеріальної та моральної допомоги, організація безкоштовного харчування, розміщення сиріт у притулках, організація курсів неграмотних тощо. Відвідуванням хворих у лікарнях, збиранням для них грошей, відповідних харчів, налагоджуванням їх листування з рідними займалися члени шпитальної секції. Широкий обсяг завдань ставили перед собою й учасники харитативної секції. Вони дбали про підтримку убогої шкільної молоді, сиріт, закладали так звані “порадні матерів”, шпиталі, притулки, садочки, ясла, створювали різні бурси, фахові майстерні, поради для вибору професій, надавали лікарську та грошову допомогу.

Імпульсом до активного створення аналогічних товариств, швидкого зростання кількості їх членів стала розпочата у 1931 р. “Католицька акція”. Товариство діяло на основі злагодженої співпраці різноманітних “апостольств”. Серед них слід відзначити вступне, апостольство духовного милосердя, групи харитативної діяльності, філантропічної допомоги, апостольство вишколу світських провідників та інші. Власне “Католицька акція” виступала ініціатором створення Українських католицьких союзів як своїх нижчих підрозділів. Українські католицькі союзи залучали до членства широке коло бажаючих і об’єднували представників різних вікових груп [3].

Іншою українською культурно-освітньою організацією, яка опікувалася питанням розвитку дитини й дитинства, була організація “Рідна школа”. Спочатку вона була місцевим львівським товариством, що мало на меті видавати лише книжки для шкільної молоді, виправляти існуючі букварі, пізніше видавало журнали для педагогів “Учитель”, а для дітей – “Дзвінок”, вносило петиції й меморіали на захист прав української мови навчання в школах, українських шкільних підручників та українського діловодства в школах.

У 1891 р. згідно зі зміненим статутом товариство поширило свою діяльність на провінцію та почало там закладати свої філіали. Так, у 1900 р. у Галичині вже існувало 12 філіалів. Крім того, товариство відкрило першу українську “виділову” (7 класів) дівочу школу ім. Т. Шевченка у Львові, заснувало бурси, а для дівчат утримувало окрему бурсу у Львові під назвою “Дівочий інститут ім. Св. Ольги”. У 1903 р. розпочала діяльність перша українська приватна учительська семінарія. Згідно зі зміненим у

1906 р. статутом, філіали товариства отримали право засновувати в селах педагогічні гуртки, завдяки чому ідея української школи почала швидко поширюватися в усій Галичині. Уже перед Першою світовою війною у Східній Галичині заходами Українського педагогічного товариства кількість народних шкіл зросла до 2496, тобто майже кожне село мало свою школу. Так само поширювалися справи із середнім шкільництвом. У Галичині в цей час було 8 українських гімназій, 2 державні учительські семінарії та 8 утравістичних. Однак державне середнє шкільництво не могло задовольнити потреби українців в освіті, тому Українське педагогічне товариство відкривало багато приватних навчальних закладів. Так, приватних українських гімназій було відкрито 14, учительських семінарій – 10, професійних шкіл – 3, доповнювальних промислових – 3.

Після Першої світової війни, коли західноукраїнські землі опинилися в межах польської держави, Українське педагогічне товариство розширило свою діяльність. На основі рішення представників усіх українських центральних товариств, установ та організацій і всіх українських політичних партій із 1920 р. Українське педагогічне товариство стало верховним керівником усього українського приватного шкільного і дошкільного виховання (ця постанова української громадськості ввійшла у змінений статут товариства) [8].

Важливий внесок у реалізацію ідеї опіки, виховання, навчання та захисту українських дітей зробило Українське крайове товариство охорони дітей і опіки над молоддю у Львові. Товариство було створено у 1917 р. для надання допомоги населенню, яке постраждало під час воєнних дій улітку 1917 р. на території Галичини. Згідно з рішенням Крайової шкільної ради з 1918 р., Українському крайовому товариству підпорядковувалося спортивно-просвітницьке товариство “Пласт”, яке після закриття польським урядом у 1930 р. продовжувало існувати нелегально.

Головною метою діяльності товариства була охорона дітей і молоді української національності, особлива опіка над українськими сиротами. Своєю діяльністю товариство охоплювало території Львівського, Тернопільського і Краківського воєводств. Важливими завданнями товариства були: поширення ідеї охорони дітей та опіки над молоддю в періодичній пресі, організація професійних курсів та проведення конференцій; створення філій і гуртків, надання їм матеріальної допомоги; створення та утримання захоронок, професійних шкіл, сирітських притулків та ін.; забезпечення контролю за роботою закладів товариства, що опікуються дітьми; реєстрація дітей, які потребують опіки, виявлення причин та запобігання випадкам занедбання дітей; налагодження взаємозв'язків з іншими товариствами, які опікуються дітьми; унесення пропозицій до законодавства та влади з питань опіки й виховання українських дітей та молоді.

Воєнні дії 1919 р. призупинили діяльність товариства, і лише в 1921 р. наступний голова Модест Каратнийський її відновив. Слід зазначити, що на той час товариство мало різні комісії, що опікувалися його окремими справами. Так, контроль за роботою здійснювала Ревізійна комісія, до складу якої входили Амврозій Березовський, Тиміш Білостоцький та інші.

Для підготовки літнього відпочинку дітей і молоді було створено Комісію розбудови таборів при Головній раді. Її завданням було організувати ремонт і консервацію старих та будівництво нових вакаційних таборів.

Комісія виховних осель і мандрівок молоді організовувала щорічно від 9 до 12 осель (таборів) для дітей та молоді в селах Сокіл і Остодір біля Підлютого, в с. Старява біля Хирова, де могли відпочивати кілька сотень дітей. Був також водний табір у с. Ісаків на Дністрі і табори в Рожанці коло Тухлі на Бойківщині та в Полянні і Прокураві на Гуцульщині.

Товариство мало 35 філій, але в 1930 р. 10 з них було закрито польською владою. У своїй діяльності філії охоплювали опікою до 1800 дітей різного віку. Однак через брак коштів і відсутність державної підтримки допомога надавалася невеликій кількості дітей, які потребували охорони та опіки. Під опікою товариства перебувала також і жіноча промислово-торговельна (ремісничка) бурса, відкрита в 1930 р. у Львові. У бурсі навчались і жили 30 дівчат, переважно із селянських родин.

Напередодні Другої світової війни товариство налічувало 25 філій, які об'єднували 1200 членів, працювало 9 захоронок, 2 бурси, 5 бібліотек, 1 дитяча консультація для матерів, 1 стоматологічна амбулаторія та 1 молочна ферма.

Товариство постійно співпрацювало зі спорідненими організаціями, серед яких Українське педагогічне товариство “Рідна школа”, “Українська захоронка”, “Просвіта”, “Союз українок” та ін.

Шкільну організацію “Краєвий шкільний союз” було створено в березні 1910 р. з метою опору польській шкільній політиці та уряду і спрямування свої зусиль на об'єднання всіх просвітніх сил в одних руках, тобто утворення центральної шкільної організації, яка “своєю компетенцією обіймала би усі роди наших шкіл” [5, с. 45]. Завдання організації були такі: “поширити освіту між найширшими кругами нашої суспільності, щоби придбати для неї потрібне число інтелігенції, а далі збирати фонди, від яких залежить розмах першого напрямку” [7, с. 61]. До складу цієї організації входили представники різних просвітніх товариств і політичних партій (“Просвіта”, “Учительська громада”, Товариство імені Т. Шевченка та ін.).

Найбільше коштів організація витратила на українські приватні гімназії. Не маючи змоги задовольнити ці потреби в державних українських середніх школах, заснуванню яких у належній кількості всіма засобами перешкоджав польський шкільний уряд, українці мусили взятись до закладання приватних середніх шкіл [7, с. 61]. Так, протягом 1912–1913 рр. “Краєвий шкільний союз” опікувався 8 гімназіями (у Буську, Збаражі, Долині, Городенці, Копичинцях, Рогатині, Чорткові, Яворові), 2 учительськими семінаріями, кількома народними й іншими школами та підготовчими курсами до гімназії [7].

Велику роль в організації освіти в Західній Україні відіграло товариство “Просвіта”. На початку ХХ ст. воно активізувало свою просвітницьку діяльність, почало видавати часописи, популярні книжки для народу, у багатьох місцях заклало просвітні товариства. Проте ці товариства “Просвіти”

не змогли широко розвинути свою роботу: “одні з них було закрито за те, що ніякого життя не виявляли, інші за жваву роботу, за “вредное направление”...” [2, с. 57]. Діяльність тих філій “Просвіти”, що залишилися, мусила дещо завмерти і подекуди обмежувалася тільки виставами або вечірками.

На кінець 1912 р. товариство “Просвіта” мало такі результати просвітньої та економічної діяльності: 74 філії, 2468 читалень, 540 крамниць, 339 кас, 14 тисяч членів товариства та понад 120 тисяч членів читальників; утримувало господарчу школу і садівничу в селищі Миловань, школу для господинь у селищі Угерці, торговельну школу, бібліотеку і позичальню книжок у Львові; заклало курси для неписьменних, касові, торговельні й господарські курси тощо [6]. А наприкінці 1913 р. “Просвіта” мала вже 77 філій і 2648 читалень.

Проте окупація Галичини під час Першої світової війни (спочатку російська, а згодом – польська) завдала значної шкоди “Просвіті”. Було знищено читальні, бібліотеки, репресовано активних діячів. У 1918 р. діяльність товариства відновилася, проте вона завжди перебувала під тиском польської влади. Водночас за п’ять повоєнних років кількість філій збільшилася до 96, а читалень “Просвіти” – до 2934. У 1928 р. товариство мало на окупованих Польщею землях Галичини 2934 читальні і 12 508 безпосередніх членів.

Розпочатий польською владою у 1920–1930 рр. наступ на українську культуру призвів до сумних наслідків: значно скоротилася кількість бібліотек, читалень і безпосередніх членів “Просвіти”, різко збільшився її борг. Але товариство не здавалось і в 1934 р. мало 3046 читалень і близько 500 тисяч членів.

У другій половині 1930-х рр. діяльність товариства покращилася. Так, станом на 1936 р. “Просвіта” мала 83 філії, 3209 бібліотек із фондом 688 186 книжок, 3210 читалень, 2185 театральних гуртків, 1115 хорів, 138 оркестрів, 550 гуртків самоосвіти, 86 курсів для неписьменних і 262 гуртки просвітянської молоді.

Проте у 1937–1939 рр. для “Просвіти” почалися тяжкі часи: спочатку польська влада закривала читальні, особливо на північно-західних землях; потім радянська влада знищила в центральному будинку товариства його архів, цінні історичні документи, друковану продукцію (так само вчинили й з філіями “Просвіти” в інших містах); німецька влада також не дозволила відновити роботу “Просвіти”. Відтоді товариство “Просвіта” існувало лише за межами України, і лише наприкінці 1980–1990 рр. відновило своє існування в Україні.

Оскільки освітні потреби різних етнічних груп держава повною мірою не задовольняла, у краї зусиллями культурно-освітніх товариств і релігійних організацій започатковано формування мережі навчально-виховних закладів приватної форми власності [4, с. 14]. Це стосувалося всіх типів навчальних закладів (дошкільних, початкових, середніх, позашкільних), а серед провідних видів діяльності товариств були: опікування дошкільним вихованням і розгортання мережі дошкільних закладів; опіка бі-

дних, німецьких та обездолених дітей і дітей-сиріт; відкриття початкових та середніх шкіл і загалом піклування про освіту дітей.

Таким чином, чітка структура громадських товариств, підпорядкованість вищим підрозділам, демократичний стиль роботи створювали відповідні передумови для ефективної творчої праці. Оригінальні форми й методи роботи товариств забезпечували інтелектуальне зростання, формування християнського світогляду та всебічний гармонійний розвиток учасників. Культивування масових форм роботи сприяло залученню до товариств широкого загалу та створенню нових підрозділів і споріднених організацій. Велика кількість членів, широка різнопланова діяльність товариств стали свідченням їх значної популярності. Тісний взаємозв'язок організацій із церквою, наставництво видатних духовних осіб зумовили чітке дотримання в їхній діяльності християнських моральних норм. Серед основних видів діяльності товариств були піклування про освіту дітей, що зумовило розгортання мережі дошкільних закладів, початкових і середніх шкіл, а також опіка бідних дітей і дітей-сиріт.

Перспективним для подальших досліджень вважаємо розкриття діяльності українських товариств у Галичині з організації дошкільної та початкової освіти дітей, опіки бідних і хворих дітей, дітей-сиріт.

Список використаної літератури

1. Городиська В. Естетичне виховання учнівської молоді в системі освіти на західноукраїнських землях (др. пол. XIX – поч. XX ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / В. Городиська. – Дрогобич, 2011. – 20 с.
2. З біжучого життя // Світло. – 1913. – Кн. 2. – С. 57–65.
3. Мицишин І. Моральне виховання української молоді в процесі співпраці школи, греко-католицької церкви і громадськості (Галичина, кін. XIX – 30-і рр. XX ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / І. Мицишин. – Тернопіль, 1999. – 15 с.
4. Стинська В. Система шкільництва в Галичині (кінець XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / В. Стинська. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
5. Титаренко С. За рідну школу / С. Титаренко // Світло. – 1912. – Кн. 6. – С. 44–48.
6. Шкільна хроніка // Світло. – 1912. – Кн. 4. – С. 65–72.
7. Шкільна хроніка // Світло. – 1914. – Кн. 5. – С. 55–63.
8. Державний архів Львівської області, Ф. 7, Оп. 4, Спр. 47 “Документи про організацію діяльності Українського товариства “Рідна школа”, його гуртків (статути, інформациі, звіти) та про активізацію діяльності студгуртка ім. П. Могили після 2-го студентського конгресу”, 1921–1939. – 48 арк.
9. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, Ф. 321, Оп. 1, Спр. 1 “Статут Українського крайового товариства охорони дітей і опіки над молоддю у Львові”, 1917. – 16 арк.
10. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, Ф. 321, Оп. 1, Спр. 8 “Листування Комісії виховних осель і мандрівок молоді з організаціями і приватними особами про організацію літнього табору для дітей. План табору в с. Сокіл Станіславівського повіту”, 1919. – 43 арк.

Стаття надійшла до редакції 19.08.2013.

Лупаренко С.Е. Каритативная деятельность культурно-образовательных обществ на территории Западной Украины (первая половина XX ст.)

В статье раскрыто содержание каритативной деятельности культурно-образовательных обществ ("Марийские дружины", "Католическая акция", "Родная школа", Украинское краевое общество охраны детей и опеки над молодежью, "Краевой школьный союз", "Просвещение") на западноукраинских землях в первой половине XX в. Определены основные направления деятельности обществ: забота о дошкольном воспитании и расширение сети дошкольных учреждений; опека бедных, немощных и обездоленных детей и детей-сирот; открытие начальных и средних школ и в целом забота об образовании детей.

Ключевые слова: общество, каритативная деятельность, ребенок, опека, образование.

Luparenko S.E. The charitable activity of cultural-educational societies in Western Ukraine (the first half of the 20th century)

This article is dedicated to revelation of the content of charitable activity of cultural-educational societies in Western Ukraine during the first half of the 20th century. The factors which caused the appearance of the cultural-educational societies have been determined. They were difficult political, social-economical and cultural conditions of life, wish of Ukrainian people to raise the level of national consciousness and spiritual culture of Ukrainian nation, not enough satisfaction of educational needs of people of different nations and others. It has been emphasized that all cultural-educational societies cooperated with church and religious organizations in their charitable activity. The tasks and activity of the most widely-known and respectable societies (Maris Squads, Catholic Action, "The Native School", "The Ukrainian Regional Society of Children's Protection and Youth's Guardianship", "Regional School Union", "Enlightenment") have been characterized. The activity of the most of these societies was aimed at Ukrainian children's protection; the spread of the idea of children's protection; creation of subsidiaries; holding various conferences, congresses dedicated to the problem of children's protection; creation and maintenance of pre-schools, schools, orphanages and other different organizations which care for children's protection and control over them; registration children who needed care and protection, indentifying the causes of their bad life conditions and prevention of them; making suggestions to the government and legislative body on the issue of children's protection. The main kinds of activity of these societies have been determined. They were care for preschool education and expansion of the network of preschools; care for poor, sick and destitute children and orphans; funding primary and secondary schools and care for education on the whole. The advantages of the cultural-educational societies have been revealed. They were a clear structure of these societies, subordination to higher departments; democratic working style; creative, original forms and methods of work, wide use of mass forms of work; close interrelationship of these societies with church and religious organization, prominent clerics' mentoring, acting according to Christian moral norms; great number of members; broad diverse activities of the societies. The results of the activity of these cultural-educational societies have been identified (intellectual growth and raise the level of national consciousness of Ukrainian people; creating a wide network of various establishments for children's education and protection; shaping the Christian worldview; round harmonious development of all participants of these societies; popularity of the societies with people of all nations, involvement of the general public in the activity of the societies; funding new subsidiaries and new societies which aimed at children and youth's protection; the care coverage of children, providing children with various services: educational, recreational, therapeutical and others).

Key words: society, charitable activity, child, care, education.